

SVOBODA JAKO SMYSL STVOŘENÍ A EVOLUČNÍ VÝZNAM KRISTOVA KŘÍŽE V DÍLE TEILHARDA DE CHARDIN¹

Františka Jirousová

Bůh tvoří věci tak, aby se samy tvořily

Evoluce je podle Teilharda proces, ve kterém se z původní stejnorodé mnohosti postupně vytvářejí stále komplexnější systémy. Nárůst komplexity označuje vývoj od nesjednocené stejnorodé mnohosti ke sjednocené, tj. vzájemně provázané, mnohosti různorodé. Z hlediska typů elementů na evoluci zúčastněných se jedná o vývoj od jednoho jednoduchého typu částice k nesmírné variabilitě neživých i živých tvarů. Maximální různorodost a zároveň propojenost (jednota) všech systémů kolem společného centra je tedy znakem konečného žádoucího stavu evoluce. Teilhard pro toto završení a cíl vývoje používá starý křesťanský pojem *pléróma*, plnost bytí.

Tento cíl lze připsat jak Bohu, tak stvořeným bytostem, u kterých se projevuje v touze „více být“, tj. v touze po růstu komplexity a plnějším centrování. Nicméně pokud by bylo cílem pouze samotné *dosažení* plnosti bytí, mohl Bůh stvořit svět již hotový a dokonalý. Bůh ale podle Teilharda tvoří proto, aby umožnil tvořit. V tom spočívá božský dar bytí. Jinak řečeno, Boží svoboda se projevuje především tím, že umožňuje svobodu všech stvořených bytostí. To je hlavní myšlenka, která jako červená nit prochází všemi Teilhardovými texty.

Poprvé se s touto myšlenkou setkáváme, jak je pravidlem, už ve válečném deníku, kde Teilhard stručně píše: „Bůh tvoří věci tak, aby se samy tvořily.“² V jednom z pozdějších textů myšlenku rozvádí: „Stvoření evolučního typu (*Bůh tvořící věci tak, aby se samy tvořily*) se již

---

¹ Tento text vyšel ve francouzském a italském znění: *La liberté comme sens de la création et signification évolutive de la croix du Christ*, in: *Revue Noosphère*, 2021, č. 14; *Libertà come senso della Creazione e il significato evolutivo della Croce di Cristo*, in: *Teilhard aujourd'hui*, 2024, č. 45.

² P. Teilhard, *Journal 26 août 1915 – 4 janvier 1919*, Paris 1975, str. 313. „Dieu fait se faire les choses.“

dlouho jeví ... jako nejkrásnější forma, jakou si můžeme představit pro způsob Boží činnosti ve vesmíru.“³ Podle Teilharda byla tato myšlenka v křesťanské tradici vždy přítomná.

V rámci Teilhardovy teorie je tedy třeba tvrdit, že *pléróma* není statická záležitost, plnost bytí zahrnuje také cestu k němu a bez této cesty není vůbec konečná plnost myslitelná. Skutečným cílem stvoření, tedy tím, o co Bohu jde, důvodem, proč vůbec tvoří, je to, aby umožnil tvořit i jiným bytostem, než je on sám.

Synonymem pro tvoření je svoboda a samouspořádání. Cílem stvoření je tedy poskytnout stvořeným bytostem možnost, aby si mohly svá „díla“, tedy všechny typy komplexních systémů vytvářet samy, a to pokud možno hned od počátku stvoření. Tato aktivita má různé stupně a v průběhu evoluce se podle stupně komplexity zintenzivňuje, přičemž *pléróma* je vyjádření pro její výsledek a završení. *Pléróma* lze snad přirovnat k uměleckému dílu, jehož autorem je Bůh, např. k jakési velké mozaice bytí, ve které je ale každý z použitých kamínků svobodným dílem konkrétní stvořené bytosti. Zjednodušeně řečeno: skutečná plnost bytí spočívá v tom, že si každá bytost sama určí, co v plérómatu chce mít, a Bůh dokáže každý příspěvek každé bytosti harmonicky uspořádat a zasadit do celku všech příspěvků ostatních.

V rámci Teilhardova chápání komplexity a tří kvalit bytí – jednoty, různorodosti a intenzity – má komplexní celek, jehož podobu, respektive tvar si bytost může vytvořit vlastní radiální silou (silou vědomí) a samouspořádáním, vyšší stupeň bytí než takový celek, jehož tvar by byl nařízen zvenčí. Také vazby ponechané v režii centrujících vědomí jsou intenzivnější než nějaký způsob sdílení, který je nařízen zvenčí. Z hlediska jednoty jsou sice dána pravidla, ale konkrétní provedení různých tvarů a činností na jejich základě je úkolem stvořených bytostí, podobně jako jsou např. dána pravidla hry, ale to, jak se podle nich bude hrát, záleží na hráčích samotných. Tato pravidla (evoluční zákony) jsou však nutná kvůli tomu, že hru umožňují.

Všechna tato tvrzení jsou ovšem nedokazatelná, spočívají na premise Teilhardova pojetí vztahu Boha ke světu: Svobodné tvoření má nejvyšší hodnotu, je tím, o co v bytí jde. Přesněji řečeno, podle Teilharda je toto pojetí důstojnější Boha.

---

³ P. Teilhard, *La Vision du Passé*, Paris 1957, str. 217: „... une création de type évolutif (Dieu faisant se faire les choses) a semblé, depuis longtemps ... la forme la plus belle que nous puissions imaginer pour l'opération divine dans l'Univers.“

Máme-li to shrnout, nejvyšší kvalitou stvoření je jeho svoboda. Plnosti této svobody bude dosaženo, až se objeví bytost, která bude moci vzít vývojový proces do vlastních rukou, tedy bude tvořit v nejsilnějším slova smyslu. To může být jakákoli bytost s reflektujícím sebevědomím schopná pochopit podstatu centrování a používat abstrakta i hodnotové škály, tedy vytvářet také samotné formy a pravidla uspořádání.

Hlavní směr evoluce vede proto k větší plnosti svobody. Tak se také Teilhard o významu slova orthogeneze nejčastěji vyjadřuje: „Podstatou je jediná probíhající událost: velká orthogeneze všeho živého směrem k větší imanentní spontánnosti.“⁴ Jelikož bytí spočívá ve tvoření, je cestou k jeho plnosti také formování bytosti, která je „obrazem Božím“, tedy „stvořeným stvořitelem“ neboli do-tvořitelem světa. Hodnota svobody a tvoření je v Božích očích taková, že Bůh tuto moc člověku dává a riskuje kvůli tomu také možnost zneužití svobody, tedy to, že se na lidské úrovni objeví zlo. Také nad zlem má ale Bůh svrchovanou vládu, která je symbolizována znamením kříže, označujícím *možnost* pomoci z každého typu zla za předpokladu svobodného souhlasu stvořené bytosti.

Evoluční smysl kříže

Výsadou člověka je, že má pravidla uspořádání tvořit a ta špatná a jejich důsledky také sám napravovat. Problém spočívá v tom, že v mnoha situacích není náprava v silách jedince ani skupiny. Odpor k životu, *taedium vitae*, který vzniká jako reakce na nemožnost jednat, je podle Teilharda „hlavní překážkou formování noosféry“.⁵ Aby byl člověk ochoten pokračovat v evoluci – duševním růstu – musí mít nějakou záruku účinné pomoci dovolující vymanit se z této lidské situace; křesťanským termínem pojmenováno jde o „vykoupení“. Vykoupení v evolučním vesmíru znamená také „kompenzaci za statistické nepořádky“,⁶ tedy nějakou formu náhrady za vznikající příležitosti ke zlu v podobě aktivní pomoci na

⁴ P. Teilhard, *Vesmír a lidstvo*, přel. J. Sokol, Praha 1990, str. 128; též, *Le phénomène humain*, Paris 1956, str. 164: „Essentiellement, un seul événement en cours: la Grande Orthogénèse, de tout ce qui vit, vers plus de spontanéité immanente.“

⁵ P. Teilhard, *L'Avenir de l'Homme*, Paris 1959, str. 261, pozn.: „... un empêchement radical à la formation d'une Noosphère.“

⁶ P. Teilhard, *Les directions de l'Avenir*, Paris 1973, str. 213, pozn. 86: „... la compensation pour les désordres statistiques.“

cestě k vyšší jednotě. Biosféra nepotřebuje vykoupení, protože rostliny ani zvířata neodmítly kvůli utrpení ve vývoji pokračovat.

Co to ale konkrétně znamená ve vztahu k lidskému utrpení? Pocity umenšení a ponížení v reakci na bolest a strach mohou být příčinami zla, ale „Boží prozřetelností se z nich mohou stát velkolepé nástroje duchovního růstu“.⁷ Klade se proto nejprve otázka, v jaké fázi procesu máme právo vzdát se vlastní aktivity a spoléhat už výlučně na Boží pomoc. Jak rozpoznat, kdy ještě bolest plní ochrannou nebo stimulující funkci a kdy je už jen zbytečnou trýzní?

V evoluci, která znamená podíl na božském tvoření, je po všech bytostech požadována především aktivita sjednocování, která je také přirozenou spoluprací se stvořitelem. „Když se umenšování poprvé přiblíží, nemůžeme najít Boha jinak, než že se postavíme na odpor tomu, co přichází, uděláme vše, co je v našich silách, abychom se tomu vyhnuli.“⁸ Musíme se tedy snažit s vynaložením veškerého úsilí proměnit bolest ve tvůrčí energii pro nalezení nové jednoty. To znamená například snažit se až do krajnosti všech možností a prostředků zachránit nemocného nebo pomoci trpícímu, včetně sebe samého.

V tomto kontextu také vychází lépe najevo, jak důležitou roli hraje v Teilhardově myšlení výzkum nesený energií víry: vědecký výzkum všech typů pátrající po prostředcích ulehčení lidskému trápení a nemocem se stává doslova povinností, jedním z bytostných úkolů lidstva. Tvorba světa je úsilí svěřeného člověku a bez úsilí svět automaticky upadá a rozmnožují se jeho bolesti. Dá se tedy říci, že ten, kdo v přítomnosti utrpení nic nekoná a nepokusí se situaci změnit, aktivně napomáhá vzniku zlého.

Vzdát se vlastní aktivity a spolehnout se výlučně na Boží pomoc mohu „teprve *na hranici svých sil*, tam, kde veškerá má činnost směřující k lepšímu bytí ... je stále pohlcována silami, jež mě chtějí zastavit nebo obrátit zpět“.⁹ Tedy v okamžiku, kdy z lidského hlediska nezbyvá žádná naděje. Psychickým kritériem je tedy dosažení určité hranice možností

⁷ Tamt., str. 39: „... devenir de merveilleux instruments d'achèvement et d'union spirituels...“

⁸ P. Teilhard, „Božské prostředí“, in: týž, *Chut' žít*, přel. V. Frei, Praha 1970, str. 47; týž, *Le Milieu divin*, str. 87: „A la première approche des diminutions, nous ne saurions trouver Dieu autrement qu'en détestant ce qui fond sur nous, et en faisant notre possible pour l'esquiver.“

⁹ Tamt., str. 55; srv. týž, *Le Milieu divin*, Paris 1957, str. 100: „... au bout de mes forces, là où mon activité tendue vers le mieux-être ... se trouve continuellement équilibrée par les forces contraires qui tendent à m'arrêter ou à me renverser.“

a sil. K té hranici je ale třeba dojít, dotknout se jí a pokusit se ji překročit, třeba i opakovaně.

Jak v situaci aktivního zvládání utrpení, tak na konci všech lidských možností platí, že překonat utrpení je možné jen díky síle Kristova kříže. Teilhardovým úmyslem bylo ukázat kříž jako symbol podílu božské tvůrčí moci na dramatickém evolučním procesu. Hlavní proces, který ve vesmíru probíhá, je podle Teilharda vytváření Kristova kosmického Těla, a to úsilím všech entit a bytostí na evoluci zúčastněných, tedy nejen člověka, ale i celé přírody, a za neustálé spolupráce s Kristem samotným, který je hlavou stvoření. To lze chápat takto: všechny proměny se ve skutečnosti dějí uvnitř Kristova nedokončeného mystického těla a každé utrpení jakékoli bytosti je také jeho utrpením. Kristovo lidské vtělení a jeho smrt byly nutnou podmínkou, aby se mezi Kristovou duší a všemi dalšími dušemi ustavilo nezrušitelné spojení, vazba, kterou žádný chaos nezničí. Tento výklad by mohl ilustrovat např. následující text:

„Máme jen velmi malou evidenci o způsobu, jímž náš Pán zakouší své mystické tělo, aby se z něj těšil, ale můžeme si učinit určitou představu, jak může zacházet s jeho utrpením. Jediný způsob, jakým si můžeme uvědomit nezměrnost jeho Agonie, je vidět v ní úzkost, která odráží všechnu úzkost, jež byla kdykoli prožita, celé *utrpení*, *vesmíru*‘. Během svého utrpení Ježíš pocíťoval, že nese na své duši, osamělé a ubité, váhu veškeré lidské bolesti – v úchvatné syntéze, kterou žádná slova nemohou vyjádřit, to všechno vzal na sebe a to všechno vytrpěl. A když tyto bolesti přijal do oblasti svého vědomí, proměnil je.“¹⁰

Právě proto, že se Bůh – prostřednictvím svého Syna Ježíše Krista – osobně ponořil do všech druhů utrpení i smrti, kterou nakonec přemohl, a lidské utrpení je utrpením jeho vlastního vyvíjejícího se Těla, dokáže způsobit, že „život povstane z nejtemnějších hlubin svých stínů“.¹¹ To

¹⁰ P. Teilhard, *Écrits du temps de la guerre*, Paris 1965, str. 77: „Nous avons bien peu de données sur la façon dont Notre-Seigneur éprouve son corps mystique, pour en jouir. Mais nous entrevoyons un peu comment Il peut en recueillir les peines; et c'est même la seule façon d'apprécier l'immensité de son Agonie que d'y reconnaître une angoisse, écho de toutes les angoisses, *une souffrance*, *cosmique*‘. Au cours de sa Passion, Jésus a senti porter sur son âme, seule et broyée, le poids de toutes les douleurs humaines; en une prodigieuse et ineffable synthèse, Il les a toutes adoptées, ressenties... Et, en les admettant dans le domaine de sa conscience, Il les a transfigurées.“

¹¹ Tamt., str. 355: [L'effort ... que la confiance en Jésus rend possible] ,... du plus profond de ses ombres ... surgir la Vie.“

znamená, že dokáže najít v každé izolaci a rozpojení nový vztah k celku, novou syntézu, vytvořit nové spojení, a tím i růst tam, kde to již není v lidských silách. Právě to je v citátu pojmenováno slovem *syntéza*, které Teilhard používá pro sjednocující činnost ducha, tzn. vytváření vazeb. Tato syntéza ale „nerozbízí škodlivé vazby, které byly nenapravitelně uzavřeny v minulosti. Pouze je *integruje* do vyššího řádu. Nutí je pracovat pro dobro“.¹²

Takto získaný „vyšší řád“ může mít různé podoby. Díky nemožnosti jednat se člověk může nakonec dostat k činnostem, k nimž by se jinak nikdy nedostal a u nichž se ukáže, že otevírají mnohem širší možnosti než ty předchozí: „Vidíme člověka vycházet zušlechtněného, přetaveného a obnoveného ze zkoušky nebo i pádu, který ho musel – zdálo by se – navždy oslabit nebo srazit k zemi.“¹³ Růst duše může spočívat také v nové kvalitě duševní energie: v získání nové, mocnější schopnosti víry či lásky po překonání zrady, nemoci nebo ponížení, přičemž nová síla je přímo úměrná úsilí transformace, které bylo nutné vynaložit, např. při překonání pocitu ublížení, nenávisti nebo zoufalství.

Také války nebo revoluce mohou být po vynaložení úsilí příležitostí k pokroku, např. ve vědeckém výzkumu. Při těchto násilných transformacích dochází k rozpadu a uvolnění obrovské energie způsobem, který je destruktivní a dotýká se celých skupin, ale také může občas rychle přispět ke vzniku nových, komplexnějších forem uspořádání, pokud je energie záměrně využita ke sjednocování. Významu války, této „krizi růstu“,¹⁴ věnoval Teilhard velké množství textů, ačkoli v komentářích a zmínkách o jeho díle zůstává tento fakt opomíjen.

Rozhodně z toho ale neplyne, že válka nebo utrpení jedince vždy urychlují evoluci, protože pokud se nová jednota „tvoří“ za pomoci destrukce, nenávisti nebo strachu, bude s velkou pravděpodobností plodit další formy zla, které už pak nemusejí být lidskými silami napravitelné. Jinak řečeno, transformace pomocí násilí uvolní sice velké množství energie, výrazně se ale zvyšuje pravděpodobnost, že se většina této ener-

¹² Tamt., str. 354: „... ne rompt pas les liens mauvais contractés irréparablement dans le passé. Elle les *intègre* seulement dans un ordre plus élevé. Elle les force à servir au bien.“

¹³ P. Teilhard, „Božské prostředí“, in: *týž, Chut' žít*, str. 49, přel. V. Frei; *Le milieu divin*, str. 91: „... nous voyons l'homme sortir agrandi, trempé, renouvelé, d'une épreuve, ou même d'une chute, qui paraissaient devoir le diminuer ou l'abatre pour toujours.“

¹⁴ P. Teilhard, *Écrits du temps de la guerre*, str. 421: „La Guerre était une crise de croissance.“

gie užije destruktivně. V Teilhardově teorii jednoznačně platí, že největší množství energie uvolní v noosféře jednání nesené láskou a vírou.

Existují také umenšení, která se nezdaří být vyvážena žádným ziskem. Symbol kříže poukazuje na to, že z jakéhokoli místa, i ze zdánlivé prázdnoty nebo rozkladu, vede přímé spojení k centru, ke Kristovu srdci, energetické bráně celého vesmíru. Kříž je symbolem této všudypřítomné komunikační sítě, „nervové soustavy“ Kristova těla. Po tomto spojení lze vyslat do centra cokoli, i vlastní bolest. Kristus pak může užít poslanou „energii bolesti“ jako zdroj pro nový růst, ale na jiném místě celku světa, kde je to zrovna nejvíce žádoucí. Pokud člověk dokáže tuto nabídku učinit, může se také jeho bolest, kterou svojí vlastní mocí nebyl schopen změnit, proměnit v tvůrčí aktivitu.

Pokud je člověk schopen proměnit „energii utrpení“, je to podle Teilharda známkou nejvyšší duševní síly, která má podle něho pro evoluci stejnou, nebo snad ještě větší cenu než výzkumnický duch. V žádném případě to však neznamená, že máme utrpení dobrovolně volit, ale když už člověk musí čelit utrpení, kterému se nemohl vyhnout, nabízí se mu stejná příležitost k hrdinství jako výzkumníkovi, vojákovi nebo komukoli, kdo aktivně a usilovně pracuje pro vývoj světa. Známkou zdařilé transformace je, že odcházejí pocity s utrpením často spojené – ponížení, vztek, sebelítost, zraněná hrdost, nenávisť nebo drtivý strach – a dostává se pocit vnitřní síly, klidu či radosti, ačkoli bolest vlastně částečně nebo vůbec nemizí. To je umožněno právě tím, že každé osobní utrpení je také utrpením Kristova těla.